

SİYASİ PARTİLERİN FİNANSMANI VE MALİ DENETİMİ

*Av. Nazlı ERDEM**

Öz

Siyasi partiler, demokratik sistem içerisinde hayati öneme sahip işlevler yerine getirirler ve demokrasinin vazgeçilmez unsuru olarak nitelendirilirler. Bu kapsamda siyasi partilerin finansmanı ve o finansmanın denetimi de oldukça önem arz etmektedir. Çalışma kapsamında da siyasi partilerin finansmanı, mali denetimi ve siyasi partilere devlet tarafından yapılan yardımların tarihsel gelişimi incelenmiş, bazı ülkelerde ve Türkiye’de siyasi partilere devlet yardımı uygulaması üzerinde durularak Türkiye’de mevcut sistem üzerinden devlet yardımının yararları ve zararları ele alınmıştır. Ayrıca siyasi partilerin mali denetiminde yaşanan temel aksaklıklar belirtilerek yasal düzenlemelerde yapılacak değişikliklerle denetimin daha etkin hale getirilebileceği ve bu doğrultuda aksaklıkların ortadan kaldırılabilmesi ifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Siyasi partiler, finansman, devlet yardımı, mali denetim, Anayasa Mahkemesi, Siyasi Partiler Kanunu

POLITICAL PARTY FINANCING AND FINANCIAL AUDITING

Abstract

Political parties carry out very crucial functions in democratic systems and are qualified as the most essential constituent of democracy. In that

* Dokuz Eylül Üniversitesi Kamu Hukuku Yüksek Lisans Öğrencisi

respect, the financial matters of political parties and their auditing become more of an issue. This paper analyzes the political party financing, financial auditing and historical development process of state aids given to the political parties along with the pros and cons of state aids to political parties by elaborating on the current system in Turkey and in some other countries. This paper argues all defects in financial auditing of political parties can be resolved through legal arrangements that make the auditing more effective.

Keywords

Political parties, finance, state aid, financial auditing, Constitutional Court, Law on Political Parties

GİRİŞ

Günümüz siyasi yaşamında siyasi partilerin ortaya çıkışı çok eskilere dayanmamasına rağmen, siyasi partiler çok hızlı bir gelişme göstererek, dünyada siyasi yaşamın vazgeçilmez unsurları arasına girmeyi başarmışlardır. Demokrasi için siyasi partiler zorunlu bir unsur haline gelmiştir.

Siyasi Partiler Kanunu'nun 3. maddesine bakıldığında siyasi partiler şöyle tanımlanmıştır: "Siyasi partiler, Anayasa ve kanunlara uygun olarak; milletvekili ve mahalli idareler seçimleri yoluyla, tüzük ve programlarında belirlenen görüşleri doğrultusunda çalışmaları ve açık propagandaları ile milli iradenin oluşmasını sağlayarak demokratik bir Devlet ve toplum düzeni içinde ülkenin çağdaş medeniyet seviyesine ulaşması amacını güden ve ülke çapında faaliyet göstermek üzere teşkilatlanmış tüzel kişiliğe sahip kuruluşlardır". Ayrıca Anayasa'da da siyasi partilerin demokratik yaşamın vazgeçilmez unsuru olduğu söylenerek, demokrasi için ne kadar önemli kuruluşlar olduğu açıkça vurgulanmak istenmiştir.

Demokrasi için bu kadar önemli olan ve ülke yönetiminde de söz sahibi olan bu kuruluşların gelir kaynaklarının neler olduğunun belli olması gerekir. Ayrıca devamlı kuruluşlar olan siyasi partilerin ayakta durabilmeleri mali açıdan yeterli güce sahip olmalarına bağlıdır¹. Ülkemizdeki seçim kampanyaları da göz önüne alındığında siyasi partiler için finansmanın ne kadar önemli olduğu tartışılmazdır.

Ülke sorunları için politika geliştiren siyasi partiler iktidara gelme yarışında kamuoyunun dikkatini çekmek amacıyla bir takım faaliyetlerde bulunmak durumundadır. Bu faaliyetleri için siyasi partiler kaynak gereksinimine ihtiyaç duymaktadır. Bu noktada, demokrasi kavramı ile ilişkili olarak, bu faaliyetlerin yürütülmesini sağlayan kaynakların denetlenmesi konusu karşımıza çıkmaktadır².

Toplumsal siyasi dinamiklerin can bulduğu partilerin varlıklarını devam ettirebilmeleri için gerekli mali kaynağı nereden temin ettikleri, sahip olunan

¹ **Koçak**, Mustafa: Siyasi Partiler ve Türkiye'de Parti Yasakları, Ankara 2002, s. 122.

² **Demirel**, Savaş: Siyasi Partilerin Mali Denetimi, Sayder Dış Denetim Dergisi, S. 3, 2011, s. 212.

bütçenin nerelere harcadığı ve nasıl denetlendiği, siyasi partilerin mali denetimine neden ihtiyaç duyulduğu, bu denetimin aşamaları ve siyasi partilerin mali denetimi sonucu uygulanan yaptırımlar çalışmamızın temelini oluşturacaktır.

I. SİYASİ PARTİLERİN TARİHÇESİ

Siyasi partilerin geçmişini incelediğimizde 200 yıllık bir tarihlerinin olduğunu söylemek mümkündür. Çağdaş olarak siyasi partilerin ilk çıktığı ülke Amerika Birleşik Devletleridir. Daha sonra İngiltere, Fransa ve Almanya'da da kademeli bir şekilde siyasi partiler kurulmuş ve günümüzdeki şeklini almıştır.

Ülkemizde siyasi partilerin gelişimine baktığımızda en başta bir parti örgütlenmesi olmayıp, Fransız devriminden etkilenen azınlıkların oluşturdukları gizli örgütlenmeler mevcuttu. Siyasi parti olarak nitelendirilebilecek ilk siyasi örgüt 1865 yılında kurulan "Genç Osmanlılar" örgütüydü³.

II. Meşrutiyet'e kadar gizlilik içinde çalışan siyasi partiler, 1909 değişiklikleri ile gizli çalışmalarını bırakıp açık bir şekilde artık kendilerini göstermekten çekinmemişlerdir. Bu dönemde yaklaşık 25 tane siyasi parti kurulmuştur. Bunların arasında iki tane siyasi oluşum ön plana çıkmıştır. Bunlar, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Ahrar Fırkası'dır⁴.

Bu dönemde siyasal partiler 3 Ağustos 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu'na tâbi idi. Söz konusu Kanun, siyasi partilerin finansmanı hususunda düzenlemeler içermemekte, sınırlı da olsa bir takım düzenlemeler parti tüzüklerinde yer almaktaydı. Kanundaki düzenleme partilerin yasal düzenlemeye kavuşmalarını sağlamış olsa da, Cemiyetler Kanunu'nda yapılan bazı değişiklikler siyasi partilerin özgürlük ve haklarını kullanılamaz hale getirmiştir⁵.

³ Özcan, Hüseyin/Yanık, Murat: Siyasi Partiler Hukuku, İstanbul 2007, s. 19.

⁴ Özcan/Yanık, s. 19.

⁵ Abadan, Yavuz: Ankara Üniversitesi Siyasi Bilimler Fakültesi Dergisi, C. 21, S. 3, 1966, s. 171.

II. 1961 ANAYASASI ÖNCESİ VE 1961 ANAYASASI DÖNEMİNDE SİYASİ PARTİLERİN FİNANSMANI İLE İLGİLİ YAPILAN DÜZENLEMELER

A. 1961 Anayasası Öncesi

Siyasi partilerin finansmanı hakkında yapılan düzenlemeler incelendiğinde 28.06.1938 tarih ve 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu'nun bir takım düzenlemeler getirdiği söylenebilir. Cemiyetler Kanunu üyelik aidatlarının 120 lirayı geçemeyeceği ve kabul edilen aidat miktarının ne olduğunun parti ana tüzüğünde gösterilmek zorunda olduğu düzenlenmiştir. Yani kanun finansman konusunda partilere sınırsız bir özgürlük tanımamış, üyelere istedikleri kadar aidat almalarına engel olmuştur. Böylelikle üyelere hakkaniyete aykırı bir şekilde siyasi partilerin aidat toplamalarının önüne geçmek istenilmiştir. Ayrıca ilgili kanun, partilerin bütün gelir ve giderlerinin kaydedilmesini zorunlu tutmuş, parti için gerekli olanlar dışında taşınmaz mal edinmeyeceği, edinmişse hükümetin tanıyacağı süre içinde bunu paraya çevirmesi gerektiği gibi hususlar düzenlemiştir.

1938 tarihli bu kanun 1946 yılında kapsamlı değişikliklere uğramış fakat siyasi partilerin finansmanı hususuna, ilgili değişikliklerde değinilmemiştir.

Daha sonra 1951 tarih ve 5830 sayılı Resmi Daire ve Müesseselerin Siyasi Partilere Bedelsiz Mal Devredemeyeceklerine Dair Kanun ile 1953 tarih ve 6195 sayılı CHP'nin Haksız Mal İktisaplarının İadesi Hakkında Kanun⁶, siyasi partilerin finansmanı hususunda yapılan önemli düzenlemelerdendir⁷. Bu kanunlardaki ortak amacın, CHP'nin tek başına iktidar olduğu dönemdeki haksız iktisapların devlete iadesini sağlamak olduğu kanun gerekçelerinde ayrıca belirtilmiştir. Yani bu kanunla devletin haksız iktisaplarla uğradığı zararı tazmin etmeyi amaçladığı söyleneceği yanlış olmayacaktır.

⁶ Ancak bu Kanun, 1961 Anayasasında Anayasa Mahkemesinin kurulmasından sonra iptal edilmiştir. (AYM, E.1963/124, K.1963/243, Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi, S. 1, s. 430).

⁷ **Uzun**, Cem Duran: Anayasa Hukuku Açısından Siyasi Partilerin Finansmanı, Ankara 2010, s. 89.

1961 Anayasası dönemine kadar siyasi partilerin gelirlerini incelemek gerekirse bunlar; üye aidatları, bağışlar, kamusal destekler, konser, balo gibi gelirler oluşturmaktadır. Söz konusu dönemde siyasi partilerin giderleri hususunda bir düzenleme bulunmamakta, gelirleri imkan verdiği ölçüde harcama yapabilmekteydiler⁸. Siyasi partilerin giderlerinin neler olduğu ise açıkça belirtilmemiştir.

Bağışlar hususunda bu dönemde tabi olunan 3512 sayılı Cemiyetler Kanununda ve parti tüzüklerinde herhangi bir sınırlama söz konusu değildi. Herhangi bir kişi, dilediği miktarda bağışta bulunabilme imkanına sahip idi⁹. Bu da parasal yönden çok güçlü olan birisinin siyasi partiye yüksek meblağlı bir bağış yapacağını öne sürerek bir işi gördürtmek istemesi halinde bunu çok rahatlıkla yaptırabilme tehlikesi içermekteydi. Demokrasiye de açıkça müdahale söz konusu olabilmekteydi.

Kamusal destekler kavramından ifade edilmek istenen doğrudan destekler değil, dolaylı olarak gerçekleşen desteklerdi. Örneğin, o dönemde kamuya ait kitle iletişim araçlarından yararlanma olanağı söz konusuydu. Özellikle 1954 yılında kaldırılincaya kadar radyo ile propaganda yapma hakkı, seçim kampanyaları açısından dönemin şartlarına göre çok önemli bir husustu. O dönemde sınırlı da olsa vergi muafiyeti söz konusuydu.

B. 1961 Anayasası Dönemi

Ülkemizde, finansman konusu ilk olarak 1961 Anayasası ile düzenlenmiştir. Anayasanın ilk halinde düzenlenmemiş olan konu, 13 Temmuz 1965 tarih ve 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu ile 65-82. maddelerde ve geçici 4. maddede düzenlenmiştir. 648 sayılı Kanunla, partilerin gelir kaynakları olan devletçe yardım ve bağışlar, kanuni bir düzenlemeye kavuşmuşlardır.

1961 Anayasası döneminde siyasi partiler, Anayasal ve yasal düzenlemelere konu olmaya başlamışlardır. Anayasanın 56. maddesinde, siyasi partilerin ister iktidarda ister muhalefette olsunlar demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurları oldukları ve izin almadan kurulup serbestçe faaliyette bulunacakları hükme bağlanmıştır.

⁸ Uzun, s. 101.

⁹ Uzun, s. 98.

648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu, siyasi partilerin gelirlerini 65. maddesinde açıkça saymıştır. Buna göre siyasi partilerin gelirleri şunlardır:

- Parti üyelerinden alınan giriş aidatı ve yıllık veya aylık aidat,
- Partiye mensup TBMM üyelerinden alınacak aidat,
- Adaylık için başvuranlardan önseçime veya yoklamaya girmeden önce alınan özel aidat,
- Parti yayınlarının satış bedelleri,
- Parti bayrağı, flaması, rozeti vb. rumuzlarının satışından sağlanan gelirler,
- Parti makbuz, defter ve kağıtlarının sağlanması karşılığında alınan paralar,
- Parti lokallerinin işletmesinden elde edilen gelirler,
- Partice tertiplenen balo, eğlence, müsamere, konser, spor müsabakası ve konferans gibi faaliyetlerden sağlanan gelirler,
- Partinin tertiplemediği piyango gelirleri,
- Partinin mamelekenden elde edilen gelirler,
- Bağışlar,
- Krediler,
- Devletçe sağlanan yardımlar.

648 sayılı Kanun ile 2820 sayılı Kanun arasında gelirler bakımından bazı farkların olduğu söylenebilir. Örneğin, 648 sayılı Kanunda aidatların üst sınırı Kanun tarafından belirlenmişti. 2820 sayılı Kanunda ise aidatların üst sınırlarının parti tüzüklerinde gösterileceği öngörülmüştür¹⁰. Ayrıca 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nda gelir olarak yer alıp da 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nda gelir olarak sayılmayan hükümler; partinin düzenlediği piyango gelirleri, partilerce düzenlenen spor müsabakalarından elde edilen gelirler, parti lokallerinin işletilmesinden elde edilen gelirler ve kredilerdir.

Spor müsabakalarından gelir elde edilmesinin istenmemesinin sebebi, spora siyaset karıştırılmasını önlemektir. 2820 sayılı Kanunda yer almayan

¹⁰ **Alataş**, Ömer Faruk: Siyasi Partilerin Mali Yapısı ve Denetimi, İstanbul 2010, Yüksek Lisans Tezi, s. 43.

diğer hususlar ise siyasi partilerin, ticaret hayatına bulaşmamasını sağlamaya yönelik tedbirlerdir¹¹. Bu değişikliklerin yapılması son derece yerindedir. Çünkü söz konusu değişikliklerle siyasi partilerin ticarete bulaşmaması sağlanmaya çalışılmış ve sporun siyasete bulaşmayarak amacından sapması bir nebze olsun engellenmiştir.

III. 2820 SAYILI SİYASİ PARTİLER KANUNU'NA GÖRE SİYASİ PARTİLERİN FİNANSMANI

A. Siyasi Partilerin Gelirleri

Siyasi Partiler Kanunu'nun partilerle ilgili mali hükümleri düzenleyen üçüncü kısmında ve 61. maddesinde, siyasi partilerin gelirlerinin amaçlarına aykırı olamayacağı ve bu gelirlerin neler olduğu düzenlenmiştir. Buna göre gelirler;

- Parti üyelerinden alınacak giriş aidatı ile üyelik aidatı,
- Parti milletvekillerinden alınacak milletvekilliği aidatı,
- Milletvekili, belediye başkanlığı, belediye meclis üyeliği ve il genel meclis üyeliği aday adaylarından alınacak özel aidat,
- Parti bayrağı, flaması, rozeti ve benzeri rumuzların satışından sağlanacak gelirler,
- Parti yayınlarının satış bedelleri,
- Üye kimlik kartlarının ve parti defter, makbuz ve kağıtlarının sağlanması karşılığında alınacak paralar,
- Partice tertiplenen balo, eğlence ve konser faaliyetlerinden sağlanacak gelirler,
- Parti mal varlığından elde edilecek gelirler,
- Bağışlar,
- Devletçe yapılan yardımlardır.

Aynı maddede parti malvarlığından elde edilecek gelirler dışındaki diğer gelirlerden hiçbir surette vergi, resim ve harç alınamayacağı düzenlenmiş ve böylelikle siyasi partilere geniş ölçüde vergi imtiyazı tanınmıştır.

¹¹ Uzun, s. 104.

Siyasi partiler amaç ve faaliyetleri için gerekli olanların dışında taşınmaz mal edinemezler ve bunların üzerinden gelir sağlamaları da mümkün değildir¹².

1. Giriş ve Üye Aidatı

Siyasi Partiler Kanunu'nun 62. maddesine göre, parti üyelerinden alınacak giriş aidatlarının miktarı ile üyelik aidatının alt ve üst sınırları parti tüzüğünde gösterilir.

Giriş aidatı, parti üyeliğine girişte bir kez alınır. Üyelik aidatı ise kişinin üyeliği devam ettiği müddetçe alınır. Bu aidatların azami ve asgari tutarları parti tüzüğünde gösterilir. Tüzükte gösterilen miktar dışında üyelik aidatı istenemez ve ödenemez. Parti üyesi, tüzükte saptanan alt ve üst sınırı aşmamak şartıyla ödediği aidatı artırabilir. Ancak tüzükte belirtilen azami miktardan fazla yapılacak ödemeyi yasaklayan kanunumuz, fazla yapılan bu ödemelerin akıbetinin ne olacağını düzenlememiştir. Üst sınırı aşan bu ödemeler bağış olarak kabul edilebilir¹³. Her üye aylık veya yıllık olarak aidat ödemeyi kabul etmekle mükelleftir. Kanun sınırlama konusunda partilere tüzüklerinde bunları göstermek şartıyla sınırı belirleme yetkisi vermiştir¹⁴.

Üyelik aidatlarının sınırlarının kanunla gösterilmesinin gerektiğini söyleyen yazarlar mevcut olsa da¹⁵ bu düşüncenin kabul edilmesi doğru değildir. Çünkü bu düşünce kabul edilirse siyasi partilere gerektiğinden fazla müdahalede bulunulacaktır. Bu durum da, partilerin özgür hareket edememesine yol açacak, onların devletten bağımsız olarak özgürce toplumsal fonksiyonlarını yerine getirmelerine engel olacaktır.

Siyasi Partiler Kanunu madde 62/3'te; "Partiye borçlu olduğu yıla ait aidatın tamamını veya bir kısmını ödemeyen parti üyesi hakkında, partiden geçici veya kesin olarak çıkarmaya dair disiplin cezaları uygulanmaz. Aidatını ödemesi için yapılan yazılı tebligata rağmen belirtilen süre içerisinde

¹² **Taşar**, Mehmet Okan: Demokrasinin Finansmanı: Siyasi Partilerin Gelir Kaynakları, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 11, S. 3-4, 2003, s. 348.

¹³ **Alataş**, s. 50.

¹⁴ **Taşar**, s. 347.

¹⁵ **Kırca**, Ali Coşkun: Devlette Yozlaşmayı Yenmek, İstanbul 1994, s. 293.

ödemede bulunmayan üye hakkında yapılacak işlem ve uygulanacak yasaklamalar parti tüzüğünde gösterilir.” şeklinde düzenleme getirilmiştir.

Türkiye’de partilerin tüzüklerine bakıldığında genellikle sembolik bir üye aidatı miktarı belirlenmiş olup, üye aidatlarının düzenli olarak toplanmadığı görülmektedir.

Bu konuda Alman Sosyal Demokrat Partisi’nin düzenlemesi incelendiğinde, üye aidatlarının üyelerin kazancına göre saptandığı görülmektedir. Aylık gelirleri 5000 Euro’nun üzerinde olanlar ayda 120 Euro aidat veriyorlar. 3000 - 4000 arası geliri olanlar 60 Euro ödüyor. İşsizler, işsizlik yardımı alanlar ayda 3 Euro ödüyorlar. Onlarda üye aidatlarının düzenli olarak toplandığını ve aidatlarını ödemeyenlere hoşgörüle bakılmadığını söylemek mümkündür¹⁶.

2. Milletvekilliği Aday Adaylığı Aidatı

Siyasi Partiler Kanunu’nun 64. maddesine göre milletvekili aday adaylarından alınacak aidat, milletvekili ödeneğinin net bir aylık tutarını aşamaz. Bu aidatın miktarını Kanun, parti tüzüklerine ve partinin iç yönetmeliğine bırakmıştır. Bu gelir kaynağına, partilerin paraya en çok ihtiyaç duydukları seçim dönemlerinde toplanması sebebiyle ülkemizde çok önem verilmektedir. Bu aidatın miktarını, her parti her seçim döneminde farklı oranlarda belirlemektedir. Doğal olarak seçilme şansının yüksek olduğu yerlerde ve partilerde, aidatın miktarı da artmaktadır. Örneğin; iktidar partisi olan Adalet ve Kalkınma Partisi, milletvekili genel seçimlerinin yapıldığı yıl olan 2007’de 4000 civarındaki aday adayından kişi başı yaklaşık 2.000,00 TL olarak, toplamda 7.862,108 TL aday adaylığı geliri elde etmiştir¹⁷.

Siyasi Partiler Kanunu’nun, aday adaylığı aidatı için bir üst sınır öngörmesine rağmen, siyasi partiler genelde bu sınırı aşmaktadırlar. Partilerimiz, bu sınır sorununun üstesinden gelmek amacıyla adaylardan, üst sınırı aşan miktarlar için bağış adı altında para toplamaktadırlar¹⁸.

¹⁶ Özcan/Yamık, s. 102.

¹⁷ http://www.akparti.org.tr/gelir_gider (Erişim: 20 Aralık 2013).

¹⁸ Alataş, s. 52.

Milletvekilliği aday adaylığı ile ilgili düzenleme getiren Siyasi Partiler Kanununun 61. maddesine, 1988 tarihinde, “*belediye başkanlığı, belediye meclis üyeliği ve il genel meclis üyeliği aday adaylarından alınacak özel aidat*” ibaresi eklenmiştir. Böylece siyasi partilere, milletvekili aday adaylarının yanında, belediye başkanlığı, belediye meclis üyeliği ve il genel meclis üyeliği aday adaylarından da adaylık ücreti alma imkânı tanınmıştır. Yerel seçimlerde bu üyeliklere aday olacak kişilerin sayısının gün geçtikçe arttığını düşünecek olursak, partilerin bu durumlarda çok yüksek gelir elde edebileceğini söylemek mümkündür.

3. Milletvekilliği Aidatı

Siyasi Partiler Kanununun 63. maddesine göre, bir siyasi partiye mensup milletvekillerinin ne miktar aidat ödeyeceği ve bu surette toplanan paralardan grup faaliyetlerine ve parti merkezine hangi oranların aktarılacağı, siyasi partinin meclis grup kararı ile belli edilir. Ancak bu miktarın yıllık tutarı, milletvekili ödeneğinin net bir aylık tutarını geçemez. Grubu olmayan partinin üyesi milletvekillerinin ödeyeceği aidat ise yukarıda belirtilen miktarın yarısını geçmemek kaydıyla partinin merkez karar ve yönetim kurulu kararı ile belirlenir¹⁹.

Siyasi partiler, zorunluluk arz etmedikçe ve diğer kaynakları ile giderlerini karşılayabildikleri sürece, milletvekillerinden aidat alma yoluna gitmemektedirler. Özellikle devlet yardımı alan partiler milletvekillerinden bu aidatı almama yolunu tercih etmektedirler. Mesela; Cumhuriyet Halk Partisi 2005 ve 2006 yıllarında milletvekili aidatı geliri beyan etmemiştir²⁰.

4. Parti Malvarlığından Elde Edilecek Gelirler

Siyasi Partiler Kanunu'nun 61. maddesinde siyasi partilerin parti malvarlığından elde edilecek gelirlerin parti gelirleri olarak elde edilebileceği belirtilmiştir. Ancak kanun, malvarlığından elde edilecek gelirlerin neler olduğunu somut olarak belirtmemiştir. Bu gelirlere örnek olarak gayri-

¹⁹ Özcan/Yanık, s. 102.

²⁰ Alataş, s. 53.

menkul satmak veya gayrimenkulü kiraya vermek, tahvil ve faiz gelirlerini saymak mümkündür.

Siyasi partiler de tüzel kişi olmaları sebebiyle elbette ki malvarlığına sahip olacaklardır. Siyasi partiler, malvarlıklarını amaçlarına uygun olarak kullanmak zorundadırlar. Bu kullanımın doğal sonucu olarak ortaya çıkan ve sağlanmasında ticari amaç bulunmayan gelirler, parti malvarlığından elde edilen gelir olarak kabul edilmelidir²¹.

Siyasi Partiler Kanunu madde 68'e göre, "siyasi partiler ikametleri ve amaçları için gerekli olandan başka taşınmaz mal edinemezler. Partiler, amaçları içinde olmak kaydıyla, sahip oldukları taşınmaz mallardan gelir elde edebilirler".

Kanun alınacak taşınmazın partinin amacı için alınması gerektiğini ve elde edilen gelirin de amacın içinde olarak elde edilmesi gerektiğini söylemiştir. Mesela parti il yönetim kurulunu toplamak için buna yeterli olacak şekilde bir taşınmazı satın almış olsun. Bir de bu binanın altında küçük bir dükkan olsa, sırf bu dükkan var diye bu binanın satın alınamayacak olması düşünülemez. Bu dükkan da satın alınıp daha sonra kiraya verilebilmesi mümkündür. Bu durumda partinin amacından sapılmış olduğunu söylemek zordur. Ancak bu örneği şu şekilde değiştirsek, mesela bu toplantıyı yapmak için alacağımız bina 60 daireli büyük bir apartman olsa ve bu apartman içinde sadece bir daireyi toplantı için parti kullansa ve diğerlerini de kiraya verse, bu durumda partinin kanunun belirttiği sınırı aştığını söylemek yanlış olmaz.

Anayasamızın 69. maddesinin ikinci fıkrasına göre, siyasi partiler ticari faaliyete girişemezler. Partilere bu ticaret yasağının yanında, kredi ve borç almakta da bir takım sınırlamalar getirilmiştir. Bu sınırlamalara uymak kaydıyla, siyasi partiler ihtiyaç fazlası paralarını bankaya koyarak faiz geliri elde edebilirler. Hatta fazla olan paralarını vadeli mevduat hesaplarına da yatırabilirler²².

²¹ Alataş, s. 54.

²² Alataş, s. 55.

Faiz gelirin e partiler çok sıklıkla başvururlar. Bazı partiler, devletten çok yüksek miktarda yardım aldıkları için kullandıkları paranın dışında kalan kısmı faize yatırarak gelirlerini arttırma yoluna gidebilmektedirler.

Siyasi Partiler Kanunu'na göre, partilerin malvarlığından elde ettikleri gelirler vergi istisnası dışında tutulan tek gelir kalemidir.

5. Devlet Tarafından Yapılan Yardımlar

Siyasi Partiler Kanunu'nda devlet tarafından siyasi partilere yardım yapılacağı ve bunun şartları düzenlenmiştir. Bu konu aşağıda detaylı olarak incelenecektir.

6. Bağışlar

Türkiye'de siyasi partilere yapılan devlet yardımının yanında partilere gelir kaynağı olarak bağışlardan da yararlanma yolu açılmıştır. Yasal olarak partilerin seçim giderlerini sınırlayan bir düzenlemenin olmaması, partileri bu alanda serbest bırakmakta, dolayısıyla maliyetleri artan partilerin ihtiyaçlarını özel kişi ve kurumlardan karşılamalarının yolu açılmaktadır. Bu tür karşılıksız yardımların bedelini ise iktidara geldikten sonra ödeme yükümlüğü altına giren siyasi partiler, halkın talep ve isteklerini göz ardı edebilmektedir. Siyasi partileri, bağış yapan kişi veya kuruma borçlu duruma düşürmeyecek bir düzenleme yapılması, yapılacak bağış sınırının uygulanabilir bir düzeyde kısıtlanması ve bu konudaki denetimin tam olarak yapılması çok önemlidir²³.

Siyasi Partiler Kanunu 66. maddesinde, siyasi partilere bağışta bulunamayacak olanları saymıştır. Bunun dışında kalanlar, siyasi partilere bağışta bulunabilirler. Madde 66'ya göre siyasi partilere bağışta bulunamayacaklar şunlardır:

- Merkezi bütçe kapsamındaki dairelerle mahalli idareler ve muhtarlıklar,
- Kamu iktisadi teşebbüsleri,

²³ **Gözler**, Kemal: Türk Anayasa Hukuku Dersleri, Dokuzuncu Baskı, Bursa 2010, s. 162-163.

- Özel kanunla veya özel kanunla verilmiş yetkiye dayanılarak kurulmuş bankalar ve diğer kuruluşlar,
- Kamu iktisadi teşebbüsü sayılmamakla beraber, ödenmiş sermayesinin bir kısmı Devlete veya yukarıda adı geçen kurum, idare, teşebbüs, banka veya kuruluşlara ait müesseseler.

Yukarıda yazılı olan kurumların siyasi partilere bağışta bulunmaları tamamen yasaktır. Bunların dışında kanun, bazı kuruluşların siyasi partilere yardım yapabileceğini özel olarak belirtmiştir.

- Kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları,
- İşçi ve işveren sendikaları ile bunların üst kuruluşları,
- Dernekler,
- Vakıflar,
- Kooperatifler özel kanunlarındaki hükümlere uymak koşuluyla siyasi partilere maddi yardım ve bağışta bulunabilirler.

Kanun, bunlar dışında kalan gerçek ve tüzel kişilerin her birinin bir siyasi partiye aynı yıl içerisinde iki milyardan fazla kıymette aynı veya nakdi bağışta bulunmasını yasaklamıştır.

Son olarak, siyasi partiler, yabancı devletlerden, uluslararası kuruluşlardan, Türk uyrukluğunda olmayan gerçek ve tüzel kişilerden herhangi bir suretle aynı veya nakdi yardım ve bağış alamazlar. Aksi halde haklarında kapanma yaptırımını uygulanabilir²⁴.

B. Siyasi Partilerin Gelirlerinin Elde Edilmesinde Uygulanacak Usul

Siyasi Partiler Kanunu'nun 69. maddesi, gelirlerin elde edilmesinde uygulanacak usulü düzenlemektedir. Buna göre, siyasi partilerin gelirleri hangi kaynaktan ve teşkilatın hangi kademesi tarafından elde edilirse edilsin, parti tüzel kişiliği tarafından elde edilmiş sayılır. Bir partinin il ve ilçe teşkilatları tarafından elde edilen gelirler, geliri elde eden teşkilatın kaynakları arasında görülür. Ancak bu gelir parti tüzel kişiliğinin geliridir.

²⁴ Özcan/Yanık, s. 103.

Uygulamada bu konuda karşılaşılan sorun, kimi il ve ilçe teşkilatı sorumlularının parti masraflarını kendileri karşılamaları ve bunu partiye gelir veya gider olarak kaydetmemeleridir. Oysa elde edilen gelir parti tüzel kişiliğine ait olduğu için, bu tür gelirler için de parti makbuzu kesilmesi gerekir. Kişiler kendi malvarlıklarından parti adına harcama yapamazlar. Bu tür harcamalar ancak partiye yapılan bağış olarak kabul edilebilir²⁵.

Kanunun 69. maddesinin ikinci fıkrasında siyasi partilerin bütün kademelerinde elde ettikleri gelirlerin, partinin merkez karar ve yönetim kurulu tarafından bastırılan makbuzlar karşılığında sağlandığı hükme bağlanmıştır. Bastırılan bu makbuzların seri ve sıra numarasına ait kayıtlar parti genel merkezinde tutulur. Parti teşkilat kademeleri de aldıkları ve kullandıkları bu makbuzlar bakımından genel merkez karar ve yönetim kuruluna karşı mali sorumluluk taşırlar.

Maddenin üçüncü fıkrası, “sağlanan gelirin türü ve miktarıyla, gelirin sağlandığı kimsenin adı, soyadı ve adresi, makbuzu düzenleyenin sıfatı, adı, soyadı ve imzası, makbuzda ve dip koçanlarında yer alır” şeklinde düzenlenmiştir.

Makbuzlar, gelirin elde edildiği yılın hesabının Anayasa Mahkemesi tarafından incelemeye alındığının ilgili partiye tebliğinden itibaren, beş yıl süreyle saklanmak zorundadır (madde 69/4)²⁶.

C. Siyasi Partilerin Giderleri

Siyasi partilerin, tüzel kişiliklerinin olması ve yaptıkları faaliyetler düşünüldüğünde, birçok giderinin olması olağandır. Mesela siyasi partilerin,

²⁵ **Alataş**, s. 99.

²⁶ Makbuzların saklama süresi ile ilgili olarak uygulamada karşılaşılan bir sorun hakkında Anayasa Mahkemesi ilginç bir karar vermiştir. Söz konusu olay Eşitlik Partisinin 2001 yılı kesin hesabının incelenmesine ilişkindir. Bu olayda Anayasa Mahkemesinin, kesin hesabın incelenmesine ilişkin kararı Eşitlik Partisine 24.09.2002’de tebliğ edilmiştir. Ancak mali denetim süreci o kadar uzamıştır ki, Anayasa Mahkemesi gelir ve giderlere ilişkin belgeleri ancak 2009 yılında istemiştir. Eşitlik Partisi ise 5 yıllık saklama süresinin geçmesi nedeniyle belgelerin imha edildiğini Anayasa Mahkemesine bildirmiştir. Anayasa Mahkemesi ise mali denetime ilişkin belgelerin teslim edilmediğini gerekçe göstererek Eşitlik Partisinin belgelendirilemeyen 285.000.000 TL geliri ile 254.000.000 TL giderinin Hazineye irad kaydedilmesine karar vermiştir (AYM, 10.02.2009 tarih ve E.2002/30, K.2009/20).

örgütlenmek için herhangi bir binanın kiralanması, sonra bu binanın içinin döşenmesi, yapılan işlemlerin kayıt altına alınması için bilgisayar alınması, elektrik, su harcamaları gibi giderleri bulunmaktadır. Ayrıca bunların dışında partiler, iktidara gelebilmek için yürüttükleri seçim kampanyalarında, reklam, afiş, çeşitli organizasyonlar ve propaganda giderleri de partilerin önemli giderlerindedir.

Siyasi partilerin giderleri içinde en önemli yer tutan giderler, propaganda giderleridir. Teşkilatların çalıştırılması için yapılan harcamalar, tüm partiler için sınırlı harcamalardır. Ancak propaganda giderleri için aynı şeyi söyleyemeyiz. Özellikle seçim döneminde yapılan propagandalar o partinin gücünü göstermektedir. Bu yüzden bütün partiler, gelirlerini son damlasına kadar propaganda için harcamaktadırlar²⁷.

Anayasa'nın 69. maddesinin son fıkrasında siyasi partilerde seçimlerde aday olarak gösterilen adayların seçim harcamaları ve usullerinin anayasada yer alan düzenlemelere uygun olacak şekilde kanunla düzenleneceği yer almış olsa da, bu konuda herhangi bir düzenleme yapılmamıştır. Usul kurallarına uymak şartıyla siyasi partiler diledikleri oranda harcama yapabilirler.

Siyasi Partiler Kanunu'nun 70. maddesinin birinci fıkrasına göre siyasi partilerin giderleri partilerin amaçlarına aykırı olamaz. Partilerin amaçlarını belirlemek için Siyasi Partiler Kanunu madde 3'e bakmak gerekir. Siyasi partiler, Anayasa ve kanunlara uygun olarak; milletvekili ve mahalli idareler seçimleri yoluyla, tüzük ve programlarında belirlenen görüşleri doğrultusunda çalışmaları ve açık propagandaları ile milli iradenin oluşmasını sağlayarak demokratik bir devlet ve toplum düzeni içinde ülkenin çağdaş medeniyet seviyesine ulaşması amacını güden ve ülke çapında faaliyet göstermek üzere teşkilatlanmış tüzel kişiliğe sahip kuruluşlardır. 3. maddede siyasi partilerin temel amacının ülkeyi çağdaş medeniyet seviyesine ulaşmasını sağlamak olduğu yazmaktadır. Tabii ki de hukuka uygun olmak koşuluyla siyasi partiler birçok amaç edinebilirler. Mesela Kanunda açıkça yazmasa da siyasi partilerin temel amacının iktidarı ele geçirmektir. Bu da hukuka uygun bir amaçtır. Gelir ve giderler ile amaçlar arasındaki dengeyi siyasi partiler sağlamak zorundadır. Anayasa Mahkemesi bir kararında "öldürülmüş bir parti mensubu için yaptırılan anıt mezara ilişkin harcamanın, partinin siyasi

²⁷ Alataş, s. 101.

faaliyetleri çerçevesinde değerlendirilemeyeceği, amaca uygunsuzluk nedeniyle yapılan harcamanın Hazineye gelir olarak kaydedilmesine karar vermiştir²⁸.

1. Giderlerin Yapılmasında Usul

Giderlerin yapılmasında izlenecek usul Siyasi Partiler Kanunu'nun 70. maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre; siyasi partilerin giderleri, gelirleri gibi parti tüzel kişiliği adına yapılır. Bu giderler, parti teşkilatının hangi kademesi tarafından yapılırsa yapılsın, parti tüzel kişiliğinin gideridir; ancak harcamayı yapan teşkilatın hesaplarında görülür. Yani merkez teşkilatı harcamayı yapmışsa merkez teşkilatının hesaplarında, il teşkilatı harcamayı yapmışsa il teşkilatının hesaplarında harcamalar görülür.

Parti adına yapılan bütün harcamaların, istisnalar dışında, belgelendirilmesi zorunluluğu vardır. Ayrıca yapılacak bu harcamalar, siyasi partinin yetkili organının kararına dayanması gerekir. Genel merkezin yapacağı harcamalar için merkez karar ve yönetim kurulu, il harcamaları için ise il yönetim kurulu karar almaya yetkilidir²⁹. Bu durumun bir istisnası da yetkili organ tarafından onaylanmış bütçede bulunmak şartıyla beş milyon (2010 yılı için 60,52 TL) lirayı aşmayan harcamalardır. Bu harcamalarda yetkili organın alacağı karara ve harcamaların belgelendirilmesine ihtiyaç yoktur. Karar gerektirmeyen bir başka harcama da tarifeye bağlı giderlerdir. Su ve elektrik gideri gibi giderler için yapılan harcamalar da yetkili organın kararına gerek yoktur.

Yukarıda bahsedilen alındı belgelerinde olduğu gibi yapılan harcamalar bakımından alınan makbuzlar da giderin yapıldığı yılın hesaplarının Anayasa Mahkemesi tarafından incelemeye alındığının ilgili partiye tebliğinden itibaren beş yıl süreyle saklanma zorunluluğu vardır.

2. Mali Sorumluluk

Siyasi Partiler Kanunu'nun 71. maddesi, partilerin yapacakları giderler, sözleşmeler ve altına girecekleri yükümlülüklerin kimler tarafından yapıla-

²⁸ AYM, 23.02.1999 tarih ve E.1996/10 (S.P.M.D.), K.1999/8 (Uzun, s. 211).

²⁹ Alataş, s. 102.

cağını ve bu işlemler nedeniyle doğacak sorumluluğun kimlere ait olacağını düzenlemektedir. Siyasi Partiler Kanunu'nun ilgili maddesine göre, siyasi partilerin yapacakları giderler, genel merkezde parti tüzel kişiliği adına, illerde il yönetim kurulu adına ve ilçelerde ilçe yönetim kurulu adına yetkili kılınan kişi veya kurulca yapılır. Parti adına yapılacak harcamalar için yetki verilmesi zorunludur. Bu yetki, harcama yapılmadan önce verilebileceği gibi, harcama yapıldıktan sonra onaylama şeklinde de verilebilir³⁰. Bu şekilde verilen bir yetkiye dayanmadan yapılan harcamalardan parti tüzel kişiliği hiçbir şekilde sorumlu değildir. Yetki alınmadan yapılan harcamalardan ve girilen yükümlülüklerden, harcamayı yapan veya yükümlülük altına giren kişi şahsen sorumlu olur.

3. Borç Verme Yasağı

Siyasi Partiler Kanunu'nun 72. maddesi, siyasi partilerin üyelerine ve diğer gerçek ve tüzel kişilere hiçbir şekilde borç veremeyeceğini hükme bağlamıştır. Anayasa Mahkemesi, siyasi partilerin üyelerine avans şeklinde para vermelerini ve bunları belirli taksitlerle geri almalarını, üyelere borç vermek olarak kabul etmektedir.

IV. SİYASİ PARTİLERE DEVLET TARAFINDAN YAPILAN YARDIMLAR

Siyasi partiler, çoğulcu bir demokratik sistemde hayati işlevlere sahiptirler. Toplumsal talepleri devşirirler, sistematik hale getirirler ve uyumlaştırarak siyasal sisteme ulaştırırlar. Diğer taraftan siyasal ilgi ve yeteneği olan bireyleri tespit ederek siyasal konularda eğitirler ve devlet yönetimine hazırlarlar. Seçimlere katılarak toplumsal iradenin ortaya çıkmasına ve bu iradenin devlet yönetimine katılmasına aracılık ederek ulusal egemenliği hayata geçirirler³¹.

³⁰ Özcan/Yanık, s. 103-104.

³¹ Çoban, Ali Rıza: Devlet Siyasi Partilere Hakça ve Yeterli Düzeyde Yardım Yapıyor Mu?, Prof. Dr. Atilla ÖZER'e Armağan, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 12, S. 1-2, 2010, s. 603.

Siyasi partiler, yukarıdaki işlevleri yerine getirebilmek için belli bir finansmana ihtiyaç duyarlar³². Yukarıda anlattığımız siyasi partilerin kaynakları arasında siyasi partilere yapılan devlet yardımı bu ihtiyaçları karşılamaya yarayan en önemli finansman kaynağıdır. Örneğin; AKP'nin 01.01.2003 ve 31.03.2003 dönemi gelir cetveline baktığımızda, gelirlerin yaklaşık %93'ünün (22.539.820.400.000 TL) devletten gelen yardım olduğu anlaşılmaktadır³³.

A. Türkiye'de Siyasi Partilere Yapılan Devlet Yardımının Tarihi Gelişimi

1. 1924 Anayasası Dönemi

Siyasi partilere devlet yardımı konusu, 1960'lı yıllara kadar dünyada gündeme gelmemiştir. Türkiye'de de 1924 Anayasası döneminde, siyasal partilere devlet tarafından yardım edilmesi söz konusu değildir. Siyasi partiler söz konusu dönemde, üyelerinden topladıkları aidatlar ve bağışlar vasıtasıyla faaliyetlerini devam ettirmişlerdir³⁴.

2. 1961 Anayasası Dönemi

1961 Anayasası'nın ilk hali siyasi partilere devlet yardımını öngörmektedir. Türkiye'de siyasi partilere devlet tarafından yardım yapılması esası ilk defa 1965 tarihinde 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun 14. maddesi ile getirilmiştir. Bu maddeyle siyasi partilere yardım yapılmasının amacı "parti ihtiyaçları ve parti çalışmalarında kullanılmak" olarak gösterilmiştir³⁵.

Bu kanunda ilk değişiklik 1967 yılında 1017 sayılı Kanun ile yapılmıştır. Bu değişiklik, CHP'den ayrılanların kurduğu Güven Partisi'ne yapılan beş yüz bin liralık devlet yardımının kamuoyunda tartışılması üzerine,

³² Çoban, s. 603.

³³ Taşar, s. 346.

³⁴ Aydın, Mesut: Türkiye'de Siyasi Partilere Devlet Yardımı, 80. Yıl Armağanı, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 54, S. 4, 2005, s. 247.

³⁵ Gürbüz, Reşit: Siyasi Partilere Devletçe Yapılan Mali Yardım, Türk İdare Dergisi, S. 450, 2006, s. 185; Aydın, s. 246.

söz konusu yardımın kanuni bir temele oturtmak ve sürekli kılmak üzere yapılmıştır³⁶. Anayasa Mahkemesi, Siyasi Partiler Kanunu'nun 74. maddesini değiştiren 1017 sayılı Kanunu "adalet ve eşitlik" ilkelerine aykırı bularak iptal etmiştir. Kararın gerekçesinde mahkeme, esas olarak, siyasi partilere Devlet tarafından yapılan yardımı Anayasa'ya aykırı bulmamış, sadece siyasi partilerin bir bölümünün yardım kapsamı dışında bırakılmalarını adalet ve eşitlik ilkesine aykırı olacağını ifade etmiştir³⁷.

Siyasi Partiler Kanunu'nun 74. maddesinin Anayasa Mahkemesi tarafından iptalinden sonra, 02.02.1970 tarih ve 1219 sayılı Kanunla, siyasi partilere yardım konusu tekrar düzenlenmiştir. Buna göre, devlet yardımına hak kazanmak için, siyasi partilerin son milletvekili genel seçimlerinde, en az yüzde beş geçerli oy almaları gerekiyordu. Ayrıca, yardımın siyasi partiler arasında, aldıkları oy oranında paylaşılması öngörülmekteydi³⁸.

Bu Kanunun da Anayasa'ya aykırı olduğu ileri sürülmüş ve Anayasa Mahkemesi tarafından Kanun denetlenmiştir. Anayasa Mahkemesi, bu kez siyasi partilere devlet tarafından yardım yapılmasını ilke olarak Anayasa'ya aykırı bulmuştur. Kararda siyasi partilerin devlet örgütü dışında kuruluşlar oldukları, devletten gelebilecek etkilerden uzak tutulmalarının zorunlu olduğu, kamuoyunun devletin etkisi dışında oluşması gerektiği, partilerin devlet yardımı ile ortaya çıkarılıp ayakta tutulamayacakları, Anayasa koyucunun böylesine önemli bir konuyu düzenlemediği, gibi gerekçelerle devletin siyasi partilere yardımda bulunamayacağı açıkça belirtilmiştir³⁹.

1219 sayılı Kanunun, Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmesinden sonra, Anayasa Mahkemesi engelini aşılması amacıyla, 30.06.1971 tarih ve 1421 sayılı Kanunla, Anayasa'nın 56. maddesine bir fıkra eklenmiş ve siyasi partilere devlet yardımı anayasallaştırılmıştır. Söz konusu hükümde açıkça milletvekili seçimlerinde geçerli oy sayısının en az yüzde beşini alan veya seçimlerde TBMM'de grup teşkil edebilecek sayıda milletvekilliği

³⁶ Aydın, s. 247.

³⁷ AYM, 19.02.1969 tarih ve E.1968/26, K.1969/14, Anayasa Mahkemesi Kararları Dergisi, S. 7, s. 248-249.

³⁸ Aydın, s. 248.

³⁹ AYM, 02.02.1971 tarih ve E.1970/12 K.1971/13, Anayasa Mahkemesi Kararları Dergisi, S. 9, s. 284-290.

kazanan siyasi partilere devlet yardımı yapılacağı belirtilmiştir⁴⁰. Ayrıca yardımla ilgili detaylı düzenlemenin kanunla yapılacağı belirtilmiştir.

3. 1982 Anayasası Dönemi

1982 Anayasası'nın ilk halinde siyasi partilere devlet yardımı yapılacağına ilişkin bir hüküm yer almamaktaydı⁴¹. Ancak yasaklayıcı bir hüküm de konulmamıştı. Aynı şekilde 12 Eylül döneminde çıkarılan 22.04.1983 tarih ve 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nda da herhangi bir düzenleme yapılmamıştı. Bu konuyla ilgili olarak Anayasa Komisyonu'nun Siyasi Partiler Kanunu ile ilgili gerekçesinde, siyasi partilerin kamu kuruluşu olmadıkları, devletin demokratik siyasal hayatın vazgeçilmez kuruluşları olan siyasi partilere yardım etmek zorunda olmadığı, devlet yardımı olsa bile, siyasi partilerin başka yollardan çıkar sağlamalarının söz konusu olabileceği ve Anayasa'da devlet yardımına yönelik bir ibarenin konulmadığı belirtilmiştir⁴².

Daha sonra Siyasi Partiler Kanunu'na 1984 yılında 3032 sayılı Kanunla, siyasi partilere devlet yardımının yapılmasına dair hüküm eklenmiştir. Daha sonra çeşitli yıllarda bu alanda birçok düzenlemeye gidilmiştir. En son 23.07.1995 tarihli 4121 sayılı Kanunla 1982 Anayasası'nda değişiklik yapılmıştır⁴³. Söz konusu değişiklikle Anayasanın 68. maddesinin son fıkrası; "Siyasi partilere, devlet, yeterli düzeyde ve hakça mali yardım yapar. Partilere yapılacak yardımın, alacakları üye aidatının ve bağışların tabi olduğu esaslar kanunla düzenlenir" şeklinde ifade edilmiştir.

Günümüzde ise siyasi partilerin devlet yardımından faydalanabilmeleri için Milletvekili Seçim Kanunu'nun 33. maddesindeki genel barajı aşmış bulunması veya milletvekilleri genel seçimlerinde toplam geçerli oyların %7'sinden fazlasını almaları gerekmektedir. Ayrıca 2820 sayılı Kanun'un Geçici 13. maddesinin 4. fıkrasına göre TBMM'de grubu bulunan siyasi partiler, seçimlere katılmamış olsalar bile Devlet yardımından faydalanırlar.

⁴⁰ Aydın, s. 249.

⁴¹ Gürbüz, s. 184.

⁴² Aydın, s. 250.

⁴³ Gürbüz, s. 185.

“Demokratikleşme Paketi” olarak adlandırılan Kanun tasarısında siyasi partilere yardım eşiğinin eleştiriliyor olması sebebiyle sınıırım %3’e çekilmesi düzenlenerek daha çok partinin devlet yardımından yararlanması amaçlanmaktadır. Anayasa Komisyonu’nda görüşülen Yasa tasarısı 09 Ocak 2014 tarihinde alt komisyona sevk edilmiştir⁴⁴.

1961 Anayasası ile 1982 Anayasası’nın karşılaştırmak gerekirse; 1961 Anayasası, yapılacak yardımın nasıl ve hangi şartlarda yapılacağını belirtmesine rağmen, 1982 Anayasası bu konuda takdir yetkisini kanun koyucuya bırakmıştır.

B. Bazı Ülkelerde Devlet Yardımı Uygulaması

Devlet yardımının ne amaçla ve hangi ölçülere bağlı olarak yapılacağı ülkeden ülkeye değişmektedir.

Bazı ülkelerde yalnızca seçim giderlerinin finanse edilmesi amacıyla yardımda bulunulurken, bazılarında seçim dışı faaliyetlerin finansmanı da amaçlanmaktadır. Yardım yapılmasında esas alınan iki ayrı ölçü bulunmaktadır: Seçimlerde alınan “oy oranı” ve kazanılan “milletvekilliği sayısı”. Yardımın küçük partilere doğru yaygınlaştırılabilmesi için seçimlerde elde edilen nispeten küçük oy oranlarının (zaman zaman % 1) yeterli sayıldığına, bağımsız adaylara bile yardımda bulunulduğuna tanık olunmaktadır⁴⁵.

Siyasi partilere ve adaylara devlet yardımı uygulaması ilk önce 1950’li yıllarda Kosta Rica, Arjantin ve Porto Rico’da başlamıştır. Uygulama, 1960’lı yılların başından itibaren Batı Avrupa demokrasilerinde yaygınlaşmıştır. İlk önce geçici ve sınırlı nitelikte bir yardım söz konusu iken, sonraki aşamada yardım, seçim giderlerine katkıyı da içerecek biçimde çeşitlendirilmiştir. Uygulamada üçüncü aşama; yapılan yardımların, enflasyona karşı korunarak kurumsallaştırılmasıdır⁴⁶.

Genellikle siyasi partilerin meclisteki sandalye sayılarına veya önceki seçimlerde aldıkları oyların oranına göre yardım dağıtılmaktadır. Avusturya,

⁴⁴ <http://www.dunya.com/demokratikleşme-paketi-alt-komisyona-sevkedildi-214768h.htm> (Erişim: 10 Ocak 2014).

⁴⁵ **Yüksel**, Nihat: Siyasetin Kamusal Finansmanı (Siyasal Partilere Devlet Yardımı), Yüksek Lisans Tezi, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, 2007, s. 23.

⁴⁶ **Uzun**, s. 44-45.

Belçika, İtalya ve İsveç gibi bazı ülkeler ise, yardım olarak dağıtılacak tutarın bir kısmını, tüm siyasal partilere eşit olarak dağıtmaktadırlar. Partilerin aldıkları yardımın toplam gelirleri içindeki payı, ülkeden ülkeye farklılık göstermekle birlikte, % 25 ile % 90'ı arasında değişmektedir. Bu oran İsrail'de, % 85'lere varmaktadır. Amerika Birleşik Devletlerinde ise, siyasal partiler büyük ölçüde özel kaynaklardan yararlanmaktadır. Bazı ülkelerde, devlet yardımının, partinin diğer gelirlerinden fazla olmamasına özen gösterilmekte ve partilerin yalnızca devlet yardımına bağımlı hale gelmemelerine özen gösterilmektedir⁴⁷.

Almanya'da 1959 yılından beri devam eden devlet yardımı uygulamasını, çoğunlukla, Federal Anayasa Mahkemesi kararları yönlendirmiştir. Alman Federal Anayasa Mahkemesi 1955-1992 yılları arasında parti finansmanına yönelik olarak yedi kez karar vermiş ve her karardan sonra parlamento yeni düzenlemeler yaparak sisteme müdahalede bulunmuştur⁴⁸.

Federal Anayasa Mahkemesi'nin 1992 yılında verdiği karar, Almanya'daki sistemin bugünkü halini almasında büyük rolü olmuştur. Mahkeme bu kararında, daha önceki içtihadı olan partilere sadece seçim kampanyalarının finansmanı amacıyla Devlet yardımı yapılabileceği içtihadını değiştirmiş ve partilerin devlet yardımını her türlü harcamaları için kullanabileceğine hükmetmiştir⁴⁹.

İspanya'da devlet yardımı partiye yardım, parlamentodaki gruplara yardım ve seçim giderlerini karşılamak üzere yapılacak yardım olmak üzere üç kalemden oluşmaktadır. Devlet yardımı, meclise seçilen milletvekillerinin sayısı ile her bir seçim çevresinde -% 3'ü geçmiş olması koşuluyla- o partiye verilmiş bulunan oyların toplamı dikkate alınarak hesaplanmakta ve dağıtılmaktadır⁵⁰.

Amerika Birleşik Devletleri'nde, devletin Kongre üyelerinin seçimlerinde, adaylara hazineden yardım yapması öngörülmemiştir. Buna karşılık, başkanlık seçimlerinde, adaylara hazineden yardım yapılabilmektedir.

⁴⁷ Yüksel, s. 24-25.

⁴⁸ Çoban, s. 607.

⁴⁹ Çoban, s. 607.

⁵⁰ Yüksel, s. 31.

Ancak, bu yardımı almak için belli koşullara sahip olmak gerekmektedir. Öncelikle, adaylar, oy oranı bakımından önceden belirlenen bazı tavan miktarları aşmak zorundadır. Ayrıca, hazine yardımı konusunda adayların bir seçim hakkı bulunmaktadır. Adaylar isterlerse bu yardımı kullanabilirler. Devlet yardımı almak istemeyen adaylar, parti kampanyalarını olanakları ölçüsünde finanse etme yoluna gidebilirler⁵¹.

Fransa'da 1988 yılına kadar devlet yardımı yalnızca seçime katılan adayın seçim kampanyası için yapılmaktaydı. 1988 Yasası ile partiye de yardım yapılmasını öngörmüştür. Anayasa Konseyi partilere devlet yardımı konusunda belli ilkeler geliştirmiş ve devlet yardımını seçimlerde % 5'in üstünde oy almış bulunan partilerle sınırlayan bir yasa hükmünü iptal etmiştir. 1988 Yasasına göre, seçime yeni katılan partiler bile, belli bir bağış oranına ulaşmakla devletten götürü bir yardım alabilmektedir. Son seçimlere katılan partiler ise, her hangi bir alt sınır söz konusu olmaksızın aldıkları oy oranında devlet yardımından pay almaktadır⁵².

Avusturya Federal Siyasi Partiler Kanunu'nun 2. maddesine göre Millet Meclisi'nde grubu olan partilerle (en az 5 milletvekili), grubu olmamakla birlikte seçimlerde %1'in üstünde oy alan partilere talep etmeleri halinde, halkla ilişkiler faaliyetleri için belli bir miktar devlet yardımı yapılmaktadır⁵³.

İtalya'da 1997 yılında çıkarılan Kanuna göre, İtalyan meclislerinden birinde temsil edilen her parti devletten yardım alabilecekti. Ancak, bunun için, tüm parlamento üyelerinin her hangi bir partiye mensup olmaları gerekiyordu. Yasada partilere yapılacak devlet yardımının, gelir vergisi hasılatının binde dördünü siyasal partiler için tahsis edebilecekleri bir kaynakla ve 110 Milyar lirelik bir üst sınır kapsamında karşılanması öngörülmüyordu⁵⁴.

Portekiz'de yapılan yardım, ulusal asgari gelirin 1/225'inin son parlamento seçimlerinde elde edilen oyların sayısı ile çarpımı sonucu belirlenmektedir. Bu para 12 taksitte ödenmekte ve partinin parlamento faaliyeti ile

⁵¹ Aydın, s. 243.

⁵² Yüksel, s. 32.

⁵³ Çoban, s. 609.

⁵⁴ Yüksel, s. 34-35.

sınırlı olmaksızın parti etkinliklerinde kullanılabilir. Kendi mensubunu bir başka partinin listesinden bağımsız olarak parlamentoya sokan partilere de devlet yardımından yararlanma olanağının tanınmaktadır⁵⁵.

C. Türkiye’de Siyasi Partilere Devlet Yardımı

1982 Anayasası’nın 68.maddesinin son fıkrasında “Siyasi partilere, Devlet, yeterli düzeyde ve hakça mali yardım yapar. Partilere yapılacak yardımın, alacakları üye aidatının ve bağışların tabi olduğu esaslar kanunla düzenlenir” şeklinde düzenleme yer almaktadır. Bu düzenlemeye binaen Siyasi Partiler Kanunu’nda ayrıntılı bir şekilde bu durum düzenlenmiştir. Siyasi Partiler Kanunu’nun Ek 1. maddesinde:

“Yüksek Seçim Kurulunca son milletvekili genel seçimlerine katılma hakkı tanınan ve 2839 sayılı Milletvekili seçimi kanununun 33. maddesindeki genel barajı aşmış bulunan siyasi partilere her yıl Hazineden ödenmek üzere o yılki genel bütçe gelirleri “B Cetveli” toplamının beş binde ikisi oranında ödenek mali yıl için konur.

Bu ödenek, yukarıdaki fıkra gereğince Devlet yardımı yapılacak siyasi partiler arasında, bu partilerin genel seçim sonrasında Yüksek Seçim Kurulunca ilan edilen toplam geçerli oy sayıları ile orantılı olarak bölüştürülmek suretiyle her yıl ödenir. Bu ödemelerin o yılki genel bütçe Kanununun yürürlüğe girmesini takiben on gün içinde tamamlanması zorunludur.

Bu yardım sadece parti ihtiyaçları veya parti çalışmalarında kullanılır. Milletvekili genel seçimlerinde toplam geçerli oyların % 7’sinden fazlasını alan siyasi partilere de Devlet yardımı yapılır. Bu yardım en az Devlet yardımı alan siyasi partinin ikinci fıkra gereğince almış olduğu yardım ve genel seçimlerde aldığı toplam geçerli oy esas alınarak kazandıkları oyla orantılı olarak yapılır. Ancak, bu yardım üç yüz elli milyon liradan az olamaz. Bunun için her yıl Maliye Bakanlığı bütçesine yeterli ödenek konulur.

Yukarıdaki fıkralarda öngörülen yardım miktarları; bu yardımdan faydalanabilecek siyasi partilere, milletvekili genel seçiminin yapılacağı

⁵⁵ Yüksel, s. 32.

yıl üç katı, mahalli idareler genel seçim yılı için iki katı olarak ödenir. Her iki seçim aynı yıl içerisinde yapıldığında bu ödemenin miktarı üç katı geçemez. Bu fıkra gereğince yapılacak katlı ödemeler, Yüksek Seçim Kurulu'nun seçim takvimine dair kararının ilanını izleyen 10 gün içinde yapılır.

Bu kanunun 76. maddesi hükmü dairesinde gelirleri Hazineye irad kaydedilen ve taşınmaz malları Hazine adına tapuya tescil edilen taşınmazların toplam değerinin iki katı indirilir.” denilmektedir.

Söz konusu düzenlemeye genel olarak bakıldığında, milletvekili genel seçimlerinde %10'luk ülke barajını geçen siyasi partilerin devlet yardımından yüksek oranda pay aldığı, milletvekili genel seçimlerinde % 10'luk ülke barajını geçemeyen; fakat geçerli oyların % 7'sinden fazlasını alan siyasi partilerin düşük oranda pay aldıkları görülmektedir⁵⁶. Öte yandan, siyasi partilere yapılacak yardımın miktarı, yapılacak milletvekili ve mahalli idareler seçimlerine göre artırılmaktadır. Buna göre; milletvekili seçimlerinin yapılacağı yıl üç kat, mahalli idareler seçimlerinin yapılacağı yıl iki kat oranında devlet yardımı artırılmaktadır. Her iki seçimin aynı yıl içerisinde yapılması durumunda ise yapılacak ödemenin miktarı üç katı geçemeyecektir. Söz konusu yardımın amacı, siyasi partilerin seçimlere hazırlanmasını kolaylaştırmak ve normal giderleri dışında yapacağı seçim giderlerini karşılamaktır⁵⁷.

D. Siyasi Partilere Yapılan Devlet Yardımının Yararları ve Zararları

1. Devlet Yardımının Yararları

Demokrasinin yaşayabilmesi için siyasi partilere ihtiyaç vardır. Siyasi partilerin de varlıklarını devam ettirebilmeleri ise, bir gelire sahip olmalarını gerektirir. Seçimin finansmanını karşılayamayacak olan siyasi partilerin, seçime girmeleri ve seçim kampanyası yapmaları mümkün değildir⁵⁸.

⁵⁶ Aydın, s. 255.

⁵⁷ Alataş, s. 87.

⁵⁸ Aydın, s. 239.

Siyasi partilerin gelirlerinin önemli bir kısmı verilen devlet yardımıyla karşılandığından, partiler özel kişi ve kurumların, baskı ve çıkar gruplarının etkisi altına girmemekte, milli iradeyi bağımsız bir şekilde temsil edebilmektedir⁵⁹. Böylece siyasi partileri sermaye çevrelerinin baskısından korumak ve güçsüz siyasi partilerle diğerleri arasındaki mali denge bozukluğunu hafifletmek söz konusu olabilir⁶⁰.

Bağımsız bir şekilde temsil görevini yerine getirebilen partiler, toplumda demokrasinin kurumsallaşmasını sağlamaktadır.

Devlet yardımı sayesinde partiler, seçim programlarını ulusal düzeyde duyurabilme imkanı bulabilmektedir. Böylece siyasi partilerin teşkilatlanması kolaylaşmaktadır. Günümüzde siyasi bir etkinliğin duyurulmasında kitle iletişim araçlarının rolü büyüktür. Bu bağlamda siyasi partinin kendisini tüm ülkeye duyurabilmesi için parasal açıdan güçlü olması gerekmektedir. Nitekim siyasi ilişkiler ülke düzeyine çıktıkça siyasi partilerin uğraş alanları genişlemekte, siyasi partiler de başarılı olabilmek için kaçınılmaz olarak daha fazla paraya ve mali güce gereksinim duymaktadır. Siyasal bir etkinlik yapamayan ve geniş kitlelere ulaşamayan bir siyasi partinin siyasi hayat içerisinde varlığını sürdürebilmesi mümkün değildir⁶¹.

Partilere adil şekilde yapılan yardımlar sonucunda, partiler arası eşitsizlik ortadan kalkmakta ve siyasi hayatta eşit rekabet sağlanmaktadır.

2. Devlet Yardımının Zararları

Siyasi partilere yapılan sürekli yardımlar, onların birer kamu kurumu gibi çalışmalarına sebep olduğu gibi, kamu otoritesinin etkisine girme ve toplumdaki gelen taleplere kayıtsız kalma tehlikesini de beraberinde getirmektedir⁶².

⁵⁹ **Yüce**, Müge: Siyasetin Finansmanı Sorunu ve Çözüm Önerileri, (www.siyasaliletisim.org), s. 15, (Erişim: 20 Aralık 2013).

⁶⁰ **Tanör**, Bülent: Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu, Genişletilmiş 3. Baskı, İstanbul 1994, s. 200.

⁶¹ **Aydın**, s. 240.

⁶² **Yüce**, s. 15.

Genel ve sürekli bir devlet desteğinin siyasal faaliyet özgürlüğünü bozabileceği endişesi, söz konusu sınırlamaların temel dayanaklarından biridir⁶³.

Mevzuatta büyük partilere yönelik devlet yardımının öngörülmesi, yeni partilerin siyasi alana girerek faaliyette bulunmasını zorlaştırdığı gibi, devlet yardımı sistemi içinde yer almayan siyasi partileri etkisiz kılabilir ve onları, büyük partilere katılmaya zorlayabilir ya da marjinalleştirebilir⁶⁴.

Büyük bir bölümü halkın ödediği vergilerle karşılanan devlet yardımlarının partiler tarafından nereye, nasıl harcandığının denetimi sağlıklı bir şekilde yapılamadığından halkın siyaset kurumuna olan güveni sarsılmaktadır⁶⁵.

Devlet yardımlarının iktidar partileri tarafından sık sık değişikliklere uğratılması partiler arasında eşitsizliğe neden olmakta, siyasi sistemin kurumsallaşması engellenmektedir.

V. SİYASİ PARTİLERİN MALİ DENETİMİ

A. Tarihsel Gelişim

Siyasi partilerin, ilk olarak Cemiyetler Kanuna göre kurulduğundan bahsetmiştik. Cemiyetler Kanunu siyasi partilerin mali denetimiyle ilgili bir sistem oluşturmamıştır. Kanunda yalnızca cemiyetlerin işlemleri, defterleri ve hesaplarının hükümet tarafından incelenebileceği hükme bağlanmıştır. Siyasi partilerin anayasa ile güvence altına alınması ilk kez 1961 Anayasası ile sağlanmıştır. 1961 Anayasası, siyasi partilerin gelir kaynakları ve giderleri hakkında Anayasa Mahkemesi tarafından denetim yapılacağını düzenlemiştir, denetimin hangi durumlarda ve nasıl yapılacağına ilişkin esasların düzenlenmesini kanuna bırakmıştır. Bu dönemde yürürlükte olan 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu, siyasi partilerin iç denetimi ile ilgili düzenlemelere yer vermiştir. Buna göre parti teşkilatı, bağlı buldukları üst kademeye, gelir ve giderleri hakkında altı ayda bir hesap vermekle yükümlüdür. Siyasi

⁶³ Aydın, s. 240.

⁶⁴ Gençkaya, Ömer Faruk: Devletleşen Partiler, Türkiye’de Siyasi Partilerin Başlıca Gelir Kaynakları, Anadolu Stratejik Araştırmalar Vakfı, 2002, s. 9.

⁶⁵ Yüce, s. 15.

partilerin mali bakımdan iç denetimlerinin nasıl sağlanacağı parti tüzüklerinde belirtilir (madde 79).

Anayasa Mahkemesi tarafından yapılan denetim ise, siyasi partiler tarafından her yıl Nisan ayında Cumhuriyet Başsavcılığı'na ve Anayasa Mahkemesi'ne verilen, bir önceki yılın gelir ve giderlerini gösteren kesin hesap ve bilançoların denetimi şeklinde gerçekleşmektedir. Cumhuriyet Başsavcılığı, kendisine verilen bilgilerin belgelendirilmesini, kesin hesap ve bilançoların alınmasından başlayarak bir yıl içinde ilgili siyasi partiden her zaman isteyebilir ve gerekli görürse mahallinde de araştırma ve inceleme yapabilir (madde 80,81). Anayasa Mahkemesi, Cumhuriyet Başsavcılığı'nın görüşünü aldıktan sonra evrak üzerinde inceleme yapar, gerekli görürse bu bilgilerin belgelendirilmesini isteyebilir. Ayrıca siyasi partilerin genel merkezinde ve teşkilatında, her türlü inceleme ve araştırma yapabilir. Anayasa Mahkemesi, ilgili siyasi partinin temsilcisiyle Cumhuriyet Başsavcılığından yazılı mütalaa isteyebilir ve gerekli görürse, onları sözlü olarak da dinleyebilir. Mahkeme, yapılan inceleme ve araştırmaların sonucunda, o siyasi partilerin gelir ve giderlerinin doğruluğu ve kanuna uygunluğu hakkında karar verir. Kanuna uygun olmayan gelirler ile giderlerin Hazineye kaydedilmesine karar verir (madde 82)⁶⁶.

1982 Anayasası döneminde 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'na göre oluşturulan mali denetim sistemi, 648 sayılı Kanunun öngördüğü sisteme büyük oranda benzemektedir. 2820 sayılı Kanunu'nun 74. maddesine göre; parti genel başkanları partinin kesin hesaplarını Haziran ayı sonuna kadar Anayasa Mahkemesine ve bilgi için Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığına vermek zorundadır. 75. madde ise, Anayasa Mahkemesinin partiden hesaplardaki bilgilere ilişkin belgeleri her zaman isteyebileceğini, denetimi evrak üzerinden yapacağını, Sayıştay'dan yardım sağlayarak hazırlatacağı raporlar üzerinden veya bizzat mahallinde yapacağı veya yaptıracağı inceleme ve araştırma ile denetim yapabileceğini ve gerekli görürse yazılı mütalaa isteyebileceğini düzenlemektedir.

İki Kanun arasındaki en önemli farklılık; 648 sayılı Kanunda, mali denetim konusunda Cumhuriyet Başsavcılığına tanınan yetkileridir. Kanunun 81.

⁶⁶ **Çelik**, Özlem: Siyasi Partilerin Seçim Harcamalarının Denetimi, Ankara 2012, s. 163-164.

maddesi, Cumhuriyet Başsavcılığına siyasi partiden her türlü belgeyi isteyebilme, gerektiğinde mahallinde araştırma ve inceleme yapma ve bu incelemeleri sonucunda partinin gelirlerinin veya mamelek unsurlarının bir kısmının Anayasa Mahkemesi tarafından Hazineye gelir kaydedilmesine karar verilmesini isteyebilme yetkisi tanımaktadır. Oysa ki, 2820 sayılı Kanun siyasi partinin Anayasa Mahkemesi'ne verdiği kesin hesapların, "bilgi için" Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığına da verileceğini belirtmiştir (madde 74). Başka bir ifadeyle, 2820 sayılı Kanun, Başsavcılığa siyasi partinin hesaplarını inceleme ve gerektiğinde Anayasa Mahkemesi'nden Hazineye gelir kaydedilmesi talebinde bulunma yetkisi tanımamıştır.

B. Mali Denetimin Aşamaları

Siyasi partilerin mali denetimi, 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu, 6216 sayılı Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun ve Anayasa Mahkemesi İçtüzüğünde gösterilen usul ve esaslara göre yapılmaktadır.

2820 sayılı Kanunun 74'üncü maddesinde siyasi partilerin mali denetimine ilişkin temel ilkelere yer verilmiştir⁶⁷:

- Anayasa Mahkemesi, siyasi partilerin mal edinimleri ile gelir ve giderlerinin Kanuna uygunluğunu denetler.
- Yapılacak kanuna uygunluk denetimi siyasi partilerin amaçlarına ulaşmak için yapılmasında fayda görülen faaliyetleri daraltacak veya bu faaliyetlerin yerindeliğini içerecek şekilde yapılamaz.
- Denetimde harcamaların gerçek mahiyeti esas alınır.
- Şekle ve usule ilişkin eksiklikler harcamaların kabul edilmemesini gerektirmez.

2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu hükümlerine göre siyasi partilerin mali denetimi, takvim yılı bazında, ilk inceleme ve esas inceleme olarak iki aşamalıdır.

⁶⁷ Demirel, s. 213.

1. İlk İnceleme

Siyasi Partiler Kanunu'na göre; siyasi partilerin her kademesindeki organları tarafından bazı defterlerin tutulması zorunludur. Bunlar; üye kayıt defteri, karar defteri, gelen ve giden evrak kayıt defteri, gelir ve gider defteri ile demirbaş eşya defteridir (madde 60/1). Parti adına elde edilen gelirler ile yapılan giderlerin ne gibi işlere harcandığı ilgili defterlere, belgeleri de belirtilerek geçirilir (madde 60/5). Bütün defterlerin sayfaları ve kaç sayfadan ibaret oldukları teşkilatın bulunduğu ilgili seçim kurulu başkanı tarafından mühürlenir ve tasdik edilir⁶⁸. Siyasi Partiler Kanunu madde 74'e göre; siyasi partiler kesin hesaplarını Anayasa Mahkemesine sunmak zorundadır.

İlk inceleme, 2820 sayılı Kanununun 74. maddesine göre, siyasi partilerin Anayasa Mahkemesine gönderdikleri kesin hesap denilen birtakım çizelgeler şeklindeki belgeler üzerinden yapılan denetimdir. Madde 74 gereğince; Anayasa Mahkemesi tarafından ilk inceleme şu belgeler üzerinden yapılmaktadır; genel merkez ve iller kesin hesaplarının merkez karar ve yönetim kurulunca onaylanarak birleştirilmesinden oluşan Birleştirilmiş Kesin hesap, parti merkez kesin hesabı, bağlı ilçeleri de kapsayan iller teşkilatının kesin hesapları, siyasi partinin aynı hesap döneminde edindiği taşınmaz ve değeri yüz milyon lirayı aşan taşınır malların, menkul kıymetlerin ve her türlü hakların değerleri ile edinim tarihlerini ve şekillerini de belirten listeler.

Siyasi partiler, Haziran ayı sonuna kadar bahsedilen belgeleri Anayasa Mahkemesi'ne ve bilgi için Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'na vermek zorundadır. Mahkeme kendisine gönderilen bu belgeleri incelenmek üzere Sayıştay Başkanlığı'na gönderir (6216 sayılı Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun madde 55/2-3).

6216 sayılı Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun siyasi partilerin kesin hesapları üzerindeki incelemenin Siyasi Partiler Kanunu'na göre yapılacağını düzenlemiştir. Kanun, ilk inceleme raporlarının ilgili siyasi partiye gönderilerek partinin görüşünün alın-

⁶⁸ Anayasa Mahkemesi, “defterleri ilçe seçim kurulu yerine notere tasdik ettiren Parti hakkında Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'na suç duyurusunda bulunulmasına” karar vermiştir. AYM, 29.04.2008 tarih ve E.2002/28 (S.P.M.D.), K.2008/70 (Çelik, Siyasi Partilerin Seçim Harcamalarının Denetimi, s. 167).

masına da olanak sağlamıştır. Madde 56'ya göre; yapılan incelemeye ilişkin raporlar, en geç iki ay içinde görüş bildirmek üzere ilgili siyasi partiye gönderilir. Anayasa Mahkemesi esas denetim sırasında bu görüşleri de değerlendirir.

Mahkeme mali denetimin ilk incelemesini belgeler üzerinde; öncelikle belge eksikliği olup olmaması, daha sonra da belgelerde sunulan bilgilerin doğru ve denk olup olmaması yönlerinden yapar. Bu teknik denetim, 6216 sayılı Kanun yürürlüğe girmeden önce Sayıştay kökenli raportörlerce hazırlanan raporların Anayasa Mahkemesi Heyetince görüşülmesi ve neticesinde verilen ilk inceleme kararı ile sonuçlanmaktaydı. 6216 sayılı Kanunun kabul edilmesiyle birlikte, siyasi partilerin mali denetiminde ilk inceleme raporları Sayıştay tarafından hazırlanacak ve ilk inceleme kararı Anayasa Mahkemesince verilecektir⁶⁹.

İlk incelemenin nasıl yapılacağı Anayasa Mahkemesi İçtüzüğü'nün 16'ncı maddesinde açıklanmıştır. Her ne kadar bu inceleme 6216 sayılı Kanun ile beraber Sayıştay bünyesinde yapılacaksa da bu maddede ilk incelemede nelerin kontrol edileceğine ilişkin detaylar vardır.

İlk incelemede, siyasi partilerce sunulan kesin hesapların onaylı örnekleri Anayasa Mahkemesi Başkanlığınca görevlendirilecek raportörler tarafından incelenir. Raportörler, kesin hesapların, Siyasi Partiler Kanunu madde 73 ve 74'e uygun olarak düzenlenip düzenlenmediğini ve kesin hesap çizelgelerinde sonuca etkili maddi bir hata veya tutarsızlık bulunup bulunmadığını araştırır.

Raportörler, gerekli hallerde ilgili siyasi partinin yetkililerinden bu konular hakkında doğrudan bilgi isteyebilir. Ayrıca, siyasi partilerin örgütlendiği bütün illerin kesin hesapların gönderilip gönderilmediğini saptayabilmek için Cumhuriyet Başsavcılığınca tutulan siyasi parti sicil dosyalarından da yararlanabilirler⁷⁰.

Raportörler, düzenleyecekleri raporları en geç iki ay içinde Anayasa Mahkemesi Başkanlığına sunarlar ve varsa eksiklik, hata veya tutarsızlıkları ortaya koyup bunların nasıl giderileceğini belirtirler. Eksikliklerin tamam-

⁶⁹ Demirel, s. 214.

⁷⁰ Çelik, Siyasi Partilerin Seçim Harcamalarının Denetimi, s. 167-168.

lanması, hata ve tutarsızlıkların düzeltilmesi için ilgili siyasi partiye, Mahkemece, üç ayı geçmeyecek uygun bir süre verilir⁷¹.

Kesin hesaplarda eksiklik hata ve tutarsızlıkların bulunmadığı anlaşıl-
mışsa veya bunlar usulünce giderilmişse işin esasının incelenmesine karar
verilir ve bu karar ilgili partiye bildirilir.

2. Esas İnceleme

Siyasi partilerin gelir ve giderlerinin, doğru ve kanuna uygun olup
olmadığı yönünden yapılan inceleme, esasa ilişkin incelemedir. Doğruluk
incelemesi, kesin hesapların dayanağının oluşturan defter ve belgeler üze-
rinde yapılır. Kanuna uygunluk incelemesi ise, gelirlerin, Siyasi Partiler
Kanunu madde 61-69'da yazılı kaynaklardan elde edilip edilmediğini ve
giderlerin anılan Kanununun 70-72. maddelerine uygun olarak yapılıp yapı-
lmadığını saptamaya yönelik yapılır. Esas incelemeye ilişkin kurallar, Siyasi
Partiler Kanunu madde 75'te, 6216 sayılı Kanun madde 56'da ve İçtüzük
madde 17'de yer almaktadır⁷².

Anayasa Mahkemesi denetimi evrak üzerinden yapar. 6216 sayılı
Kanun, Mahkemeye gönderile parti kesin hesaplarının, ilk ve esas incele-
mesinden önce Sayıştay tarafından incelenmesini zorunlu kılmıştır⁷³. 6216
sayılı Kanun madde 55/2-3'e göre; "*Mahkeme kendisine gönderilmiş olan bu
belgeleri incelenmek üzere Sayıştay Başkanlığına gönderir. Sayıştayca
düzenlenen incelemeye ilişkin raporlar karara bağlanmak üzere Mahkemeye
gönderilir*".

Siyasi Partiler Kanunu madde 75'e göre; Anayasa Mahkemesi, parti-
lerin mali denetimini Sayıştay'dan yardım sağlanarak hazırlatacağı raporlar
üzerinden yapabileceği gibi, mahallinde yapacağı veya yapacağı araştı-
rma raporlarından da yararlanabilir. Buna göre, Anayasa Mahkemesi denetimi;

⁷¹ Demirel, s. 214.

⁷² Çelik, Özlem: Türk Anayasa Hukukunda Siyasi Partilerin Gelir ve Giderlerinin Mali Denetimi, Prof. Dr. Burhan CEYHAN'a Armağan, C. 2, 2012, s. 1355.

⁷³ Kaplan, Recep: Bazı Yabancı Ülkelerde Siyasi Partilerin Mali Denetimini Yapan Kurumlar ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme, Maliye Dergisi, S. 162, 2012, s. 364.

Sayıştay'dan yardım sağlanarak hazırlatacağı raporlar üzerinden, siyasi partilerin genel merkezlerinde ve mahalli teşkilatlarında doğrudan doğruya Mahkeme raportörlerince, Mahkeme üyeleri arasından görevlendireceği bir naip üye niyabetinde yaptıracağı inceleme ve araştırmalar üzerinden, mahal- lin en kıdemli adli veya idari yargı hakimi niyabetinde yaptıracağı inceleme ve araştırmalar üzerinden yapılabilir. Mahkeme, bu amaçla yeminli bilirkişi görevlendirebilir⁷⁴.

Mahkeme, ilgili siyasi partinin başkan veya temsilcisinden yazılı mütalaa isteyebilir; gerekli gördüğü takdirde sorumlu uzman muhasipler de dahil ilgililerin sözlü açıklamalarını da isteyebilir⁷⁵.

Hesabı esastan inceleyen raportörler, partinin yıllık bütçeleri, bilan- çoları, defterleri, gelir ve gider kayıtları ile bunlara ilişkin belgeleri ince- lerek kesin hesaplarla karşılaştırdıktan sonra, gerektiğinde, bazı hususların açıklattırılmasını ve yerinde inceleme yapılmasına gerek duyarsa bu konu- daki istemini Mahkeme Başkanlığı'na bildirirler; Mahkeme tarafından alın- cak karara göre denetimi sürdürürler⁷⁶.

İlk incelemede olduğu gibi esas incelemede de inceleme sonuçları raportörün düşüncelerini de içeren bir raporla Mahkeme Başkanlığı'na sunulur. Raportörler hesabın görüşülmesi esnasında Mahkeme'de hazır bulu- nurlar ve gerektiğinde konuya ilişkin açıklama yaparlar. Bu kapsamda, bir yıllık hesabın görüşülüp karara bağlanmasıyla mali denetim sonuçlandırılır⁷⁷.

Anayasa Mahkemesi'nin mali denetime ilişkin kararlarının birer örneği, ilgili siyasi partiye ve siyasi partinin sicil dosyasına konulmak üzere Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'na gönderilir. Mali denetim kararları, ilk ve esas incelemeyi kapsayacak şekilde Resmi Gazetede yayımlanır⁷⁸.

⁷⁴ Demirel, s. 214.

⁷⁵ Çelik, Siyasi Partilerin Seçim Harcamalarının Denetimi, s. 168.

⁷⁶ www.anayasa.gov.tr/files/pdf/anayasa_yargisi/anyarg8/hmehter.pdf (Mehter, Hamdi: Siyasi Partilerin Mali Denetimi, s. 456) (Erişim: 15 Aralık 2013).

⁷⁷ www.anayasa.gov.tr/files/pdf/anayasa_yargisi/anyarg8/hmehter.pdf (Mehter, s. 456).

⁷⁸ Çelik, Türk Anayasa Hukukunda Siyasi Partilerin Gelir ve Giderlerinin Mali Denetimi, s. 1356.

C. Mali Denetim Sonucunda Uygulanacak Yaptırımlar

Mali denetim sonucu partinin gelir ve gider işlemlerinin doğruluğuna ve kanunlara uygun olduğuna karar verilmesi halinde, parti tüzel kişiliği mali denetim sorumluluğundan o yılın hesabı için arınmış olur. Buna karşın mali denetim sonucu bir takım aykırılıkların tespiti halinde parti tüzel kişiliğine ve sorumlulara yaptırımlar uygulanmaktadır⁷⁹.

Anayasa Mahkemesi tarafından yapılan denetim sonucunda partinin, Siyasi Partiler Kanununa uygun olmayan gelir ve giderleri saptanmışsa, Kanunda düzenlenen parti yasaklarından farklı olarak partinin kapatılmasına neden olacak bir müeyyide ile karşılaşması söz konusu olmamaktadır. Bu durumda parti için mali müeyyideler uygulanacaktır (madde 75/4)⁸⁰.

2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nda, Hazinece el koyma ve Hazineye irat kaydedilmesine karar verme, paraya çevirme ve kişilere ceza uygulaması olmak üzere yaptırımlar öngörülmüştür.

1. Hazinece El Koyma ve Hazineye İrat Kaydedilmesi

Siyasi Partiler Kanunu hükümlerine aykırı olarak bağış kabul ettiği, mal veya gelir edindiği, Anayasa Mahkemesince tespit edilen siyasi partilerin, bu yolla elde ettikleri gelirlerin tamamının, Kanunda belirtilen miktarlardan fazla gelirlerle, taşınmaz mallarının kanuni miktarı geçen kısmının karşılığının Hazineye irad kaydedilmesine, taşınmaz malların ise Hazine adına tapuya tesciline karar verilir (madde 76/1).

Kanuna aykırı olarak siyasi partilere sağlanan kredi veya borçlar üzerine Anayasa Mahkemesi kararıyla Hazinece el konulur, kredi veya borcu verene karşı Hazine hiçbir yükümlülük altına girmez (madde 76/2).

Kanunun 69'uncu maddesinde belirtilen esaslara aykırı olarak bir siyasi partinin tevsik edilmeyen kaynaklardan gelir sağladığı anlaşılırsa, Anayasa Mahkemesi kararıyla bu gelir Hazineye irad kaydedilir (madde 76/3).

Belgelendirilmesi gerektiği halde belgelendirilmeyen parti giderleri miktarınca parti malvarlığı, Anayasa Mahkemesi kararıyla Hazineye irad kaydedilir (madde 76/4).

⁷⁹ Demirel, s. 217.

⁸⁰ Özcan/Yanık, s. 105.

Kanunun 75'inci maddesinin 4'üncü fıkrasında da, Anayasa Mahkemesinin denetimi sonunda, o siyasi partinin gelir ve giderlerinin doğruluğuna ve kanuna uygunluğuna veya kanuna uygun olmayan gelirler ile giderler dolayısıyla da bunların Hazineye gelir kaydedilmesine karar vereceği hükmü yer almaktadır.

Mahkemenin Hazinece el koyma kararı, kanuna aykırı olarak siyasi partilere sağlanan kredi veya borçlar için söz konusudur. Ticari faaliyette bulunmaları ve kredi veya borç almaları 67'nci maddede yasaklanmış bulunan siyasi partilerin buna aykırı hareket etmeleri halinde bu kredi veya borçlar üzerine Hazinece el koyma kararı verilecektir. Bunun tek istisnası, partilerin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla 66'ncı maddenin 1 ve 3'üncü fıkralarında gösterilenler dışında kalan gerçek ve tüzelkişilerden kredili veya ipotek karşılığı mal satın alabilmeleridir⁸¹.

Bunun dışında, siyasi partilerin kanuna aykırı olarak gerçekleştirdiği giderler ile elde ettiği gelirler (belgelendirilememiş, tevsik edilememiş giderler ile kanuna aykırı olarak elde edilen bağış, yardım ve gelirler) hakkında Mahkeme, Hazineye irat kaydetme kararı verebilecektir⁸².

Mahkemenin Hazineye irat kaydı kararına ilişkin olarak diğer bir önemli düzenleme Siyasi Partiler Kanununun Ek 1'inci maddesinde yer almaktadır. Buna göre; bu Kanunun 76'ncı maddesi hükmü dairesinde gelirleri Hazineye irat kaydedilen ve taşınmaz malları Hazine adına tapuya tescil edilen siyasi partilere, bu madde gereğince yapılacak devlet yardımından, Hazineye irat kaydedilen gelirin Hazine adına tapuya tescil edilen taşınmazların toplam değerinin iki katı indirilir.

2. Paraya Çevirme

Siyasi Partiler Kanunu madde 68'e göre; siyasi partiler, ikametleri ile amaç ve faaliyetleri için gerekli olanlardan başka taşınmaz mal edinemezler. Kanun, siyasi partilerin, amaçları içinde olmak şartıyla sahip oldukları

⁸¹ Demirel, s. 217.

⁸² AYM, 25.09.2013 tarih ve E.2010/52 (Siyasi Parti Mali Denetimi), K.2013/103 (<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/10/20131026-7.htm>) (Erişim: 10 Ocak 2014).

taşınmaz mallardan gelir sağlayabilmelerini öngörmüştür. Belirtilen bu esaslara aykırı olarak bir siyasi partinin taşınmaz mallara sahip olduğu anlaşılırsa, Anayasa Mahkemesinin kararıyla ve bu Mahkemenin göstereceği süre içinde siyasi parti tarafından bu malların paraya çevrilmesi yoluna gidilecektir (madde 77).

3. Kişilere Ceza Uygulaması

Parti hesaplarının Anayasa Mahkemesine verilmesi, hesap ve işlemlerin kanuna uygun biçimde yapılması ve denetimin gereği gibi yürütülebilmesi için Kanun, kimi kişilere sorumluluklar yüklemiş, kimi durumlarda ceza uygulaması öngörmüştür⁸³.

Siyasi Partiler Kanununun 111 ve 116'ncı maddeleri siyasi partilere uygulanacak ceza hükümlerini içermektedir:

- Kesin hesabı tam ve zamanında vermeyen sorumluları hakkında, üç aydan altı aya kadar hafif hapis ve on beş milyon liradan otuz milyon liraya kadar hafif para cezası,
- İnceleme ve araştırmaları engelleyen sorumlular ile bilgileri vermeyen sorumlular hakkında altı aydan bir yıla kadar hapis ve altmış milyon liradan az olmamak üzere ağır para cezası,
- Bağış alınması yasaklanmış kişi ve kurumlardan bağış kabul eden parti sorumlusu, altı aydan bir yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.
- Hiçbir yerden kredi ve borç alınmayacağı ve üyelere ve diğer kişilere borç verilmeyeceği yasağına uymayan parti sorumlusu hakkında altı aydan bir yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.
- Yabancı devletlerden, uluslararası kuruluşlardan, Türk uyrukluğunda olmayan gerçek ve tüzel kişilerden yardım veya bağış kabul eden parti sorumlusu veya aday veya aday adayı bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.

⁸³ Demirel, s. 218.

D. Mali Denetimin Temek Aksaklıkları

Anayasa Mahkemesi'nin siyasi partilerin mali denetimi konusunda görülen en önemli eksiklikler; partilerin sadece genel merkez hesaplarının incelenip taşra teşkilatı hesaplarının incelenmeden kanuna uygun olduğu yolunda karara varılması, her siyasi partinin farklı muhasebeleştirme usulleriyle gelir ve giderlerini kayıt altına almasının getirdiği teknik sorunlar ve Anayasa Mahkemesinin onlarca partinin merkez ve taşra teşkilatını denetleyecek yeterli uzman kadroya sahip olmayışıdır⁸⁴.

Hazineye irad kaydedilen giderlerin sorumluluğunun parti tüzel kişiliğine ait olmasından kaynaklanan sorunlar ve kişisel seçim harcamalarının denetiminin yapılmaması da mali denetimin eksik yanları olarak sayılabilmektedir⁸⁵.

Anayasa Mahkemesince yapılan denetim, sadece siyasi parti tarafından sunulan belgeler bazında gerçekleştirilmektedir. Oysa partinin taşra teşkilatları, bu denetimin dışında kalmakta ve kaçakların parasal boyutu oldukça büyük olmaktadır⁸⁶.

Avrupa Komisyonu Türkiye 2012 Yılı İlerleme Raporunda: “*Siyasi partilerin finansmanının teknik açıdan mali denetiminin yapılması ve denetim raporlarının nihai karar için Anayasa Mahkemesine gönderilmesi konusunda Sayıştay'a yetki veren Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanunda 2011 yılında yapılan değişiklik, siyasi partilerin finansmanı ile ilgili olarak mali denetim kapasitesini güçlendirmiştir. Ancak, siyasi partilerin finansmanı ile ilgili olarak devam eden yasal boşluk, endişe yaratmaya devam etmiştir. Siyasi partilerin mali denetimi zayıf kalmaya devam etmiştir ve seçim kampanyalarının veya adayların finansmanının mali denetimine ilişkin konularda yasal bir çerçeve bulunmamaktadır*” ifadelerine yer verilmiştir⁸⁷.

⁸⁴ **Uzun**, Cem Duran: Anayasa Önerilerinde Siyasi Partilerin Finansmanı ve Yeni bir Öneri, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, S. 94, 2011, s. 252.

⁸⁵ **Demirel**, s. 218.

⁸⁶ **Oktar**, Suat: Türkiye’de Siyasetin Finansmanı ve Finansmanının Denetimi: Siyasette Şeffaflık, Marmara Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C. 25, S. 2, s. 5-6.

⁸⁷ www.abgs.gov.tr/files/strateji/2012_ilerleme_raporu.pdf, (Erişim: 10 Aralık 2013).

Bu kapsamda yukarıda belirtilen temel eksiklikler, İlerleme Raporu da göz önünde bulundurulduğunda herhangi bir Anayasal düzenlemeyi gerektirmeyen, yasal düzenlemeler yoluyla giderilmesi mümkün eksikliklerdir. Siyasi partilerin mali denetiminin Anayasa Mahkemesince yerine getirileceği yolundaki 1982 Anayasası'ndaki hükümlerin değiştirilmesine ya da bir ekleme yapılmasına gerek yoktur.

KAYNAKÇA

- Abadan**, Yavuz: Ankara Üniversitesi Siyasi Bilimler Fakültesi Dergisi, C. 21, S. 3, 1966.
- Alataş**, Ömer Faruk: Siyasi Partilerin Mali Yapısı ve Denetimi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010.
- Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi.**
- Aydın**, Mesut: “Türkiye’de Siyasi Partilere Devlet Yardımı”, 80. Yıl Armağanı, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 54, S. 4, 2005.
- Çelik**, Özlem: “Türk Anayasa Hukukunda Siyasi Partilerin Gelir ve Giderlerinin Mali Denetimi”, Prof. Dr. Burhan CEYHAN’a Armağan, C. 2, 2012.
- Çelik**, Özlem: Siyasi Partilerin Seçim Harcamalarının Denetimi, Ankara 2012.
- Çoban**, Ali Rıza: “Devlet Siyasi Partilere Hakça ve Yeterli Düzeyde Yardım Yapıyor Mu?”, Prof. Dr. Atilla ÖZER’e Armağan, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 12, S. 1-2, 2010.
- Demirel**, Savaş: “Siyasi Partilerin Mali Denetimi”, Sayder Dış Denetim Dergisi, S. 3, 2011.
- Gençkaya**, Ömer Faruk: “Devletleşen Partiler, Türkiye’de Siyasi Partilerin Başlıca Gelir Kaynakları”, Anadolu Stratejik Araştırmalar Vakfı, 2002.
- Gözler**, Kemal: Türk Anayasa Hukuku Dersleri, Dokuzuncu Baskı, Bursa 2010.
- Gürbüz**, Reşit: “Siyasi Partilere Devletçe Yapılan Mali Yardım”, Türk İdare Dergisi, S. 450, 2006.
- Kaplan**, Recep: “Bazı Yabancı Ülkelerde Siyasi Partilerin Mali Denetimini Yapan Kurumlar ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme”, Maliye Dergisi, S. 162, 2012.
- Kırca**, Ali Coşkun: Devlette Yozlaşmayı Yenmek, İstanbul 1994.
- Koçak**, Mustafa: Siyasi Partiler ve Türkiye’de Parti Yasakları, Ankara 2002.

Oktar, Suat: “Türkiye’de Siyasetin Finansmanı ve Finansmanının Denetimi: Siyasette Şeffaflık”, Marmara Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C. 25, S. 2.

Özcan, Hüseyin/**Yanık**, Murat: Siyasi Partiler Hukuku, İstanbul 2007.

Tanör, Bülent: Türkiye’nin İnsan Hakları Sorunu, Genişletilmiş 3. Baskı, İstanbul 1994.

Taşar, Mehmet Okan: “Demokrasinin Finansmanı: Siyasi Partilerin Gelir Kaynakları”, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 11, S. 3-4, 2003.

Uzun, Cem Duran: “Anayasa Önerilerinde Siyasi Partilerin Finansmanı ve Yeni Bir Öneri”, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, S. 94, 2011.

Uzun, Cem Duran: Anayasa Hukuku Açısından Siyasi Partilerin Finansmanı, Ankara 2010.

Yüce, Müge: “Siyasetin Finansmanı Sorunu ve Çözüm Önerileri”, (www.siyasaliletisim.org) (Erişim: 20 Aralık 2013).

Yüksel, Nihat: “Siyasetin Kamusal Finansmanı (Siyasal Partilere Devlet Yardımı)”, Yüksek Lisans Tezi, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, 2007.

http://www.akparti.org.tr/gelir_gider (Erişim: 20 Aralık 2013).

<http://www.dunya.com/demokratiklesme-paketi-alt-komisyonu-sevkedildi-214768h.htm> (Erişim: 10 Ocak 2014).

www.anayasa.gov.tr/files/pdf/anayasa_yargisi/anyarg8/hmehter.pdf

(**Mehter**, Hamdi: “Siyasi Partilerin Mali Denetimi”) (Erişim: 15 Aralık 2013).

<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/10/20131026-7.htm>, (Erişim: 10 Ocak 2014).

www.abgs.gov.tr/files/strateji/2012_ilerleme_raporu.pdf, (Erişim: 10 Aralık 2013).

